

INDIVIDUALAUS VERSLO TEISINIS REGLAMENTAVIMAS LIETUVOJE: PRAEITIS, DABARTIS, PERSPEKTYVOS

Valentinas Mikelėnas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedros profesorius
socialinių mokslų habilituotas daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 236 61 70
El. paštas: valentinas.mikelenas@tf.vu.lt

Stripsnyje¹ analizuojama individualaus verslo teisinio reglamentavimo Lietuvoje raida ir šio verslo reikšmė šalies ekonomikai. Daroma išvada, kad, vertinant istoriniu požiūriu, individuali įmonė yra pirmoji teisinė verslo forma. Tinkamas individualaus verslo teisinis reglamentavimas skatina visuomenės verslumą, jos konkurencingumą, visuomenės vidurinio sluoksnio susiformavimą ir stiprėjimą.

The article analyzes the development of legal regulation of the individual business in Lithuania and significance for share of individual business in the national economy. The author concludes that from the historical point of view, the individual enterprise is the first legal form of business. Reasonable legal regulation of the individual enterprise encourages social entrepreneurship of the society, it's competitiveness, formation of middle class and it's strengthening.

„Niekas daugiau nėra taip naudingas žmogui ir visai visuomenei kaip verslas.
Tai lyg *Alma Mater*, kurios gausios krūtys maitina visą žmoniją“²
Henry Fielding

Įvadas

Žmogaus darbas, individuali jo ūkinė veikla yra būtina žmonijos išgyvenimo sąlyga. Žmonijos raidos istorijos pradžioje žmogaus ūkinė veikla buvo skirta jo kasdieniams elementariems poreikiams – maisto ir būsto paieškai patenkinti. Tačiau ilgainiui žmogus, jo šeima jau sugebėjo pagaminti daugiau, nei buvo būtina elementariems poreikiams patenkinti, t. y. atsirado perteklius, kurį buvo galima mainais iškeisti į kitus reikalingus daiktus. Pavyzdžiui, žemdirbys galėjo grūdų perteklių su medžiotuju iškeisti į kailius, o gyvulių augintojas galvijų perteklių išmainyti su žveju į žuvį ir kita. Ilgainiui šalia žemdirbystės ir gyvulininkystės pradėjo formuotis amatai, o jiems atsiradus prasidėjo ir mainai tarp žemdirbių ir amatininkų. Dar vėliau atsirado visuomenės sluoksnis, kuris nieko neaugino ir negamino, o tik atliko mainų grandinės tarpininko funkciją – pirkliai. Atsiradus pinigams, atsirado ir lupikautojai, t. y. asmenys, skolinantys pinigus už palūkanas. Taigi istoriškai pirmoji verslo forma buvo ne kas kita kaip individualus (šeimos) verslas. Istoriniai tyrimai patvirtina, kad individualaus verslo ištakos yra Mesopotamija, Babilonas, Asirija, kurių teritorijoje archeologinių kasinėjimų metų buvo rasta verslo

¹ Tyrimą „Įmonių teisinių formų konvergencija ir divergencija: ar Lietuvos teisinis reglamentavimas yra patrauklus tarptautiniame kontekste?“ finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP-020/2015).

² *The Works of Henry Fielding*. Vol. I. London: Read Books Ltd, 2013, p. 361.

apskaitos knygų³. Kitos verslo teisinės formos – bendrijos, akcinės bendrovės, kooperatyvai atsirado daug vėliau – XVI–XVII amžiuje. Pavyzdžiui, pirmoji prekybos kompanija Anglijoje įsteigta 1600 m., pirmasis Anglijos akcinis bankas – 1694 metais⁴.

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros mokslininkų kolektyvas vykdo Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą mokslinį tyrimą „Įmonių teisinių formų konvergencija ir divergencija: ar Lietuvos teisinis reglamentavimas yra patrauklus tarptautiniame kontekste?“⁵. Šio tyrimo tikslas – lyginamuoju aspektu išanalizuoti įvairiose valstybėse esamas verslo teines formas ir palyginti tų valstybių teisinį reglamentavimą su teisine situacija Lietuvoje. Mokslinio tyrimo metu pasitelkus lyginamąją analizę bus siekiama atsakyti į klausimą, ar Lietuvos galiojančioje teisėje esamas teisinis reglamentavimas yra efektyvus ir ar jis užtikrina Lietuvos ekonomikos konkurencingumą ir patrauklumą užsienio investuotojams. Mokslininkų grupės nariai analizuos individualių įmonių, ūkinių bendrijų, akcinių bendrovių ir kitų verslo teisinių formų reglamentavimą. Kadangi individualus verslas yra istoriškai pirmoji ir seniausia verslo forma, todėl tyrimas buvo pradėtas nuo individualaus verslo teisinio reglamentavimo analizės. Šio straipsnio tikslas ir yra istoriniu aspektu aptarti individualaus verslo reikšmę Lietuvos ekonomikai, individualaus verslo teisinio reglamentavimo raidą Lietuvoje bei individualaus verslo teisinio reglamentavimo ir jo vietos šalies ekonomikoje koreliaciją.

Šio straipsnio objektas – individualaus verslo teisinio reglamentavimo Lietuvoje istorinė raida ir esamo teisinio reglamentavimo palyginimas su užsienio valstybių patirtimi. Tyrime daugiausiai naudoti istorinis, lyginamasis, statistinis, analitinis ir sisteminis tyrimo metodai. Pirmoje straipsnio dalyje aptariamas individualaus verslo teisinis reglamentavimas iki Nepriklausomybės atkūrimo bei individualaus verslo dalis dabartinėje Lietuvos ir užsienio valstybių ekonomikoje. Antroje straipsnio dalyje analizuojama individualaus verslo teisinio reglamentavimo raida Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo.

Reikia pažymėti, kad individualaus verslo teisinio reglamentavimo problematikai Lietuvos teisės doktrinoje kol kas skirta labai mažai dėmesio. Galima paminėti glaustą individualios įmonės teisinio reglamentavimo aptarimą civilinės teisės vadovėliuose⁵ ir keletą straipsnių ekonomikai skirtuose žurnaluose⁶. Kadangi daugumoje užsienio valstybių individualia ūkine veikla verčiamasi nesteigiant juridinio asmens, tai individualaus verslo teisiniam reglamentavimui daug dėmesio nėra skiriama ir užsienio valstybių teisės doktrinoje⁷.

1. Individualaus verslo teisinis reglamentavimas Lietuvoje iki 1990 m. ir jo reikšmė dabartinei Lietuvos ekonomikai

Individualus verslas, tūkstančius metų buvęs vienintelė verslo forma, nepraranda reikšmės ir šiuolaikiniame stambių korporacijų ir transnacionalinių kompanijų pasaulyje. Tačiau jo dalis įvairių valstybių ekonomikoje skiriasi. Tą iš dalies lemia vienos ar kitos visuomenės istorinės vystymosi sąlygos.

³ Išsamiau apie verslo istorinę raidą žr.: CASSON, M.; GODLEY, A. *Entrepreneurship and Historical Explanation*. In *Entrepreneurship in Theory and History*. Edited by CASIS, Y.; PEPELASIS MINOGLU, I. London: Palgrave Macmillan, 2005, p. 25–60; LANDES, D. S., et al. *The Invention of Enterprise: Entrepreneurship from Ancient Mesopotamia to Modern Times*. Princeton: Princeton University Press, 2012, p. 8–35.

⁴ HÉBERT, R. F.; LINK, A. N. *A History of Entrepreneurship*. London: Routledge, 2012, p. 1–7.

⁵ PAKALNIŠKIS, V., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*: vadovėlis. Antroji laida. Vilnius: MRU leidybos centras, 2008, p. 232–233; VILEITA, A., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*: vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2009, p. 298–299.

⁶ PERKUMIENĖ, D.; ČIULEVIČIENĖ, V.; ir MERKIENĖ, R. Economic Approach to Individual Enterprise. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2007, nr. 1(8), p. 216–221; PERKUMIENĖ, D.; ČIULEVIČIENĖ, V. Legal and Economic Reglamentation Aspects of Individual Enterprise Functioning. *Ekonomika*, 2008, nr. 81, p. 91–103; PERKUMIENĖ, D.; ČIULEVIČIENĖ, V.; ir ZHANG W. Comparative Analysis of Legal and Economic Aspects of Individual Enterprises' Activity Regulation in Lithuania and China. *LŽŪU Mokslo darbai*, 2010, nr. 89(42), p. 42–48; JANUŠKA, V. Individualios įmonės statusas Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje. *Vadyba*, 2009, nr. 3(16), p. 25–30.

⁷ MUNKERT, M. J., et al. *Founding a Company. Handbook of Legal Forms in Europe*. Berlin: Springer, 2010.

Kalbant apie individualaus verslo reikšmę Lietuvos ekonomikoje yra paplitusi nuomonė, kad jo dalis nėra tokia, kokios norėtusi, dėl to, kad per penkiasdešimties buvimo TSRS sudėtyje metų Lietuvoje buvo iš esmės panaikinta privati nuosavybė, sužlugdyta privati iniciatyva, žmonių verslumas. Tačiau vargu ar tai yra pagrindinė ar vienintelė dabartinės individualaus verslo padėties Lietuvoje priežastis. Aplinkybę, kad privati iniciatyva 1940–1990 m. Lietuvoje nebuvo visiškai sunaikinta, patvirtina istorinė to meto teisinio reglamentavimo ir faktinės padėties analizė. Pirmiausia pažymėtina, kad individualaus verslo reikšmę ekonomikai suprato net Rusijos bolševikai, 1921 m. pradėję vadinamąjį naujos ekonominės politikos (NEP) vajú (*rus.НЭП*), kuris truko iki 1931 m., kai tuometėje Tarybų Sąjungoje buvo visiškai uždrausta privati prekyba ir bet koks privatus verslas⁸. Tačiau vėliau tuometė valdžia dėl ekonominių priežasčių (nederliaus metų, priverstinės kolektyvizacijos, bado Ukrainoje ir kt.) buvo priversta sušvelninti savo poziciją. Pavyzdžiui, 1936 m. TSRS Konstitucijos 9 straipsnyje numatyta, kad kartu su socialistine ūkio sistema, kuri yra vyraujanti TSRS ūkio forma, įstatymu leidžiamas ir smulkus privatus valstiečių ir amatininkų verslas, grindžiamas asmeniniu darbu, t. y. nesamdant darbuotojų. Tačiau jokio specialaus įstatymo dėl smulkaus verslo TSRS nebuvo priimta. Tik 1949 m. birželio 30 d. TSRS Ministrų taryba nutarimu Nr. 2883 patvirtino Smulkių namudininkų ir amatininkų registravimo nuostatus, o 1976 m. gegužės 3 d. nutarimu Nr. 283 Piliečių namudininių bei amatininkiškių verslų nuostatus⁹. Lietuvoje piliečių namudininių ir amatininkiškių verslų nuostatai buvo patvirtinti Lietuvos Ministrų tarybos 1976 m. birželio 7 d. nutarimu Nr. 190¹⁰. Šie nuostatai numatė paslaugų ir verslų, kuriais buvo draudžiama verstis, sąrašą. Pavyzdžiui, buvo draudžiama teikti keleivių vežimo, atrakcionų paslaugas, perdirbti pirktus žemės ūkio produktus bei gėrimus, gaminti parfumerijos ir chemijos gaminius ir kt. Asmenys, norintys verstis leidžiamais verslais ir amatais, privalėjo registruotis tuometinių vykdomųjų komitetų finansų skyriuose. Taip pat svarbu pažymėti, kad tuometė baudžiamoji teisė net numatė baudžiamąją atsakomybę už vertimąsi draudžiama ūkine komercine veikla – Lietuvos TSR baudžiamojo kodekso 161 straipsnyje numatyta baudžiamoji atsakomybė už vertimąsi privačia įmoninkiška veikla ir komercinį tarpininkavimą; 162 straipsnyje – už vertimąsi uždraustu verslu; 164 straipsnyje – už spekuliaciją. Lietuvoje atlikti tyrimai patvirtina, kad net esant tokiam griežtam privačios individualios ūkinės veiklos reglamentavimui Lietuvoje buvo pakankamai daug iniciatyvių žmonių, sukūrusių iš esmės savo privatų verslą net tokiomis sąlygomis¹¹.

Nors pagal TSRS 1977 m. konstitucijos 17 straipsnį individuali darbinė veikla taip pat buvo leidžiama, tačiau individualaus verslo atgaivinimo, kaip žlungančios ekonomikos gelbėjimo rato, buvo griebtasi tik paskutiniais TSRS gyvavimo metais. Antai 1986 m. lapkričio 19 d. buvo priimtas TSRS įstatymas „Dėl individualios darbinės veiklos“¹². Šis teisės aktas galiojo Lietuvoje iki 1990 m. gegužės 8 d. Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo priėmimo. Lietuvoje 1989 m. liepos 4 d. buvo priimtas įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos valstiečio ūkio“¹³, įteisinęs individualų verslą žemės ūkio srityje. Šis įstatymas galiojo net iki 1999 m. gegužės 19 dienos. Taigi verslumo dvasia Lietuvoje 1940–1990 m.

⁸ Išsamiau apie NEP'ą žr.: ГОЛАНД, Ю. М. *Дискуссии об экономической политике в годы денежной реформы 1921–1924 г.* Москва: Экономика, 2006.

⁹ Išsamiau apie galimybes užsiimti smulkiuoju verslu TSRS iki 1987 m. žr.: АНДРЮХИН, Е. А. *Предпринимательская деятельность советских граждан в 60–80-х гг. XX в.* *Известия Алтайского государственного университета*, 2010, выпуск 4–1, с. 19–23; TRANAVIČIŪTĖ, B. Sovietinės visuomenės verslumo formos ir priežastys XX a. pabaigoje Kauno mieste. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2012, t. 14, p. 305–313.

¹⁰ *Valstybės žinios*, 1976, nr. 18-158.

¹¹ TRANAVIČIŪTĖ, B. *Sovietinės visuomenės verslumo formos ir priežastys XX a. pabaigoje Kauno mieste*, p. 306–307.

¹² *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1986, nr. 47-964.

¹³ *Valstybės žinios*, 1989, nr. 20-242.

nebuvo visiškai sužlugdyta, ir tie asmenys, kurie vertėsi leidžiamais verslais ir amatais, vėliau sugėbėjo greitai pasinaudoti liberalesniu teisiniu reglamentavimu. Tačiau penkiasdešimt įvairių privačios iniciatyvos draudimų ir varžymų metų vis dėlto sukėlė neigiamų padarinių. Vienas iš tokių neigiamų padarinių buvo tai, kad 1990 m. Nepriklausomybė buvo atkurta mūsų visuomenėje nesant smulkiųjų verslininkų sluoksnio. Antai aplinkybę, kad Rytų Europos valstybių, 1945–1990 m. priklausiusių vadinamajam socialistiniam blokui, ekonominė padėtis buvo kur kas geresnė nei TSRS, būtent ir galima paaiškinti tuo, kad jose nebuvo visiškai panaikinta privati nuosavybė, o individualiam verslui buvo sudarytos gerokai platesnės galimybės. Žemės ūkio, prekybos, paslaugų srityse buvo leidžiama individuali ūkinė komercinė veikla, grindžiama individualiu darbu ir ribota galimybe samdytis darbo jėgą, t. y. smulkusis verslas Lenkijoje, tuometėje Čekoslovakijoje, Rytų Vokietijoje, Vengrijoje, Jugoslavijoje ir kitose vadinamojo Rytų bloko valstybėse nebuvo visiškai sunaikintas¹⁴. Ši aplinkybė buvo itin reikšminga šiose valstybėse vykstant ekonominėms reformoms po 1988 metų. Planinės ekonomikos transformavimas į rinkos ekonomiką šiose valstybėse nebuvo toks skausmingas kaip Lietuvoje, nes šių valstybių visuomenėse nebuvo išnykęs smulkiųjų verslininkų sluoksnis.

Prieš dešimtmetį prasidėjusią sparčią Kinijos ekonomikos pažangą taip pat galima iš dalies paaiškinti tuo, kad šioje šalyje buvo atgaivintas individualus verslas. 2007 m. Kinijos Konstitucija buvo papildyta nauju straipsniu, ginančiu privačią nuosavybę. Valstybinio sektoriaus dalis Kinijos ekonomikoje nuo 80 procentų 1978 m. susitraukė iki 26 procentų 2010 metais. Kinijoje 2012 m. buvo apie 40,6 milijono individualių įmonių, jose dirbo apie 86,3 milijono darbuotojų¹⁵.

Dauguma ekonomistų sutaria, kad šiuolaikinės visuomenės skatinamoji ekonominė jėga – ne stambios kompanijos, o iniciatyvus, išradingas, nebijantis rizikuoti ir prisiimti asmeninės atsakomybės individualus verslininkas¹⁶. Pagal tai, kiek visuomenės narių verčiasi individualia ūkine komercine veikla, kokią dalį bendro įmonių skaičiaus sudaro individualios įmonės, vertinamas ir atitinkamas visuomenės verslumas. Nors ekonomistai nesutaria dėl visuomenės verslumo vertinimo kriterijų¹⁷, tačiau vienas iš tokių kriterijų yra įmonių skaičius vienam tūkstančiui gyventojų. Pagal šį rodiklį 2006 m. vienam tūkstančiui Lietuvos gyventojų vidutiniškai teko 18 įmonių, Europos Sąjungoje – 52 įmonės, JAV – apie 70 įmonių¹⁸. Taigi pagal šį rodiklį Lietuvos visuomenės verslumas buvo 2,8 karto mažesnis nei Europos Sąjungos vidurkis ir 3,8 karto mažesnis nei JAV. Tiesa, šis rodiklis nuo 2006 m. tolydžio šiek tiek didėja. 2008 m. jis buvo 20; 2009 m. – 21; 2010 m. – 20; 2011 m. – 22; 2012 m. – 21; 2013 m. – 22; 2014 m. – 23; 2015 m. – 26. Kitas svarbus rodiklis, iliustruojantis individualios ūkinės komercinės veiklos reikšmę ir visuomenės verslumą, yra fizinių asmenų, kurie verčiasi individualia veikla, skaičius vienam tūkstančiui gyventojų. Lietuvoje 2008 m. šis rodiklis buvo 35; 2009 m. – 38; 2010 m. – 40; 2011 m. – 26; 2012 m. – 33; 2013 m. – 34; 2014 m. – 41; 2015 m. – 50¹⁹. Ekonominės plėtros ir vystymo organizacija (EBPO) taip pat skaičiuoja individualia veikla besiverčiančių asmenų skaičių iš bendro dirbančiųjų asmenų skaičiaus. Lietuvoje 2015 m. buvo 1 820 517 darbingo amžiaus

¹⁴ Apie Rytų bloko valstybių ekonomiką 1944–1988 m. išsamiau žr.: ПОЛЯК, Г., et al. *История мировой экономики*. Москва: ЮНИТИ, 2002, c. 258–274.

¹⁵ LARDY, W. R. *Markets Over Mao: The Rise of Private Business in China*. Washington: Peterson Institute for International Economics, 2014, p. 69–71.

¹⁶ SOLNYŠKINIENĖ, J. Verslumo raiškos teorinės interpretacijos ir praktinės neveroslumo pasekmės: Lietuvos patirtis. *Ekonomika ir vadyba*, 2008, t. 13, p. 700.

¹⁷ BEINORATĖ, Š.; DREJERIS, R. Gyventojų verslumo matavimo modelis. *Verslas: Teorija ir praktika*, 2014, t. 15(3), p. 199–209.

¹⁸ SOLNYŠKINIENĖ, J. Verslumo raiškos teorinės interpretacijos ir praktinės neveroslumo pasekmės: Lietuvos patirtis <...>, p. 703.

¹⁹ Lietuvos Respublikos statistikos departamentas. Šalies ūkio konkurencingumo rodikliai (2015) [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-24]. Prieiga per internetą: <<https://www.osp.stat.gov.lt/documents/10180/259432/kokurencingumas.xls>>.

asmenų, iš jų individualią veiklą (įskaitant notarų, antstolius, advokatus ir jų padėjėjus bei ūkininkus) vykdė 239 738 asmenys, t. y. šis rodiklis buvo apie 13 procentų. Europos Sąjungos vidurkis yra 16,5 procento. Pagal šį rodiklį Lietuvą lenkia Suomija (13,5 proc.), Jungtinė Karalystė (14,5 proc.), Belgija (15,1 proc.), Slovakija (15,6 proc.), Olandija (15,9 proc.), Slovėnija (16,9 proc.), Airija (17,1 proc.), Čekija (17,9 proc.), Ispanija (17,9 proc.), Lenkija (21,8 proc.), Portugalija (22,1 proc.), Italija (25,1 proc.), Graikija (36,9 proc.)²⁰.

Lietuva taip pat atsilieka ir pagal individualių įmonių reikšmę šalies ekonomikai. Antai 2016 m. pradžioje Lietuvoje buvo 99 200 veikiančių ūkio subjektų, iš jų – 9 897 individualios įmonės. Taigi individualios įmonės sudarė tik 9,9 procento visų ūkio subjektų. Lietuvoje 2016 m. pradžioje ūkio subjektuose iš viso dirbo 928 022 darbuotojai, iš individualiose įmonėse – 40 634, arba 4,3 procento²¹. Pažymėtina, kad Lietuvoje matoma nuolatinė individualių įmonių skaičiaus iš bendro įmonių skaičiaus mažėjimo tendencija. Pavyzdžiui, Lietuvoje 2003 m. individualios įmonės sudarė 51 procentą visų įmonių, 2004 m. – 48 procentus, 2007 m. – 40,5 procento, 2010 m. – 28,6 procento²². Užsienio valstybėse individualių įmonių reikšmė ekonomikai yra daug didesnė. Pavyzdžiui, JAV yra apie 23 mln. individualių įmonių, jos sudaro daugiau kaip 2/3 visų JAV įmonių²³. Prancūzijoje individualios įmonės sudaro apie 53 procentus visų įmonių, Jungtinėje Karalystėje – apie 29 procentus²⁴. Vokietijos nacionalinio banko 2014 m. atliktas tyrimas parodė, kad Europos Sąjungos valstybėse dominuoja būtent labai mažos, mažos ir vidutinės įmonės²⁵. 2012 m. duomenimis, labai mažos, mažos ir vidutinės įmonės Europos Sąjungoje sudarė 99,8 procento visų įmonių. Įmonės, kuriose dirbo 10 ir mažiau darbuotojų, t. y. labai mažos įmonės, Europos Sąjungoje sudaro 92,1 procento, jos sukuria apie 21 procentą pridėtinės vertės²⁶.

2008 m. prasidėjusi pasaulinė finansų ir ekonomikos krizė paskatino valstybes iš naujo įvertinti individualios ūkinės veiklos bei labai mažų ir mažų įmonių reikšmę ir imtis konkrečių priemonių jų veiklos teisiniam reglamentavimui bei verslo sąlygoms gerinti. Europos Komisija dar 2008 m. birželio 25 d. pristatė dešimčia principų grindžiamą iniciatyvą „pradėk nuo mažo“ ir patvirtino Europos smulkiojo verslo aktą (angl. *Small Business Act*)²⁷. Šiuo dokumentu Europos Komisija siekia sukurti tokią aplinką, kurioje verslas, o ypač šeimos verslas, galėtų klestėti. Pagrindiniai šio akto principai

²⁰ Employment. Self-employment rate. OECD Data [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-24]. Prieiga per internetą: <<https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm>>.

²¹ Statistinių rodiklių analizė [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-24]. Prieiga per internetą: <<https://www.osp.stat.gov.lt/statistini-rodikliu-analize?portletFormName=visualization.xls>>.

²² PERKUMIENĖ, D.; ČIULEVIČIENĖ, V.; ir MERKIENĖ, R. Economic Approach to Individual Enterprise <...>, p. 216.

²³ MILLER, R. L.; JENTZ, G. A. *Business Law Today*, 8th ed. Mason, Ohio: Thompson, 2008, p. 586.

²⁴ *Founding a Company. Handbook of Legal Forms in Europe*. Edited by MUNKERT, M. J. et al. Berlin: Springer, 2010, p. 50, 240.

²⁵ Pagal Europos Sąjungoje įprastą klasifikavimą labai maža (mikro-) įmone laikoma įmonė, kurioje dirba mažiau kaip 10 darbuotojų ir kurios finansiniai duomenys atitinka bent vieną iš šių sąlygų: 1) įmonės metinės pajamos neviršija 2 mln. eurų; 2) įmonės balanse nurodyto turto vertė neviršija 1,5 mln. eurų. Maža įmone laikoma įmonė, kurioje dirba mažiau kaip 50 darbuotojų ir kurios finansiniai duomenys atitinka bent vieną iš šių sąlygų: 1) įmonės metinės pajamos neviršija 7 mln. eurų; 2) įmonės balanse nurodyto turto vertė neviršija 5 mln. eurų. Vidutine įmone laikoma įmonė, kurioje dirba mažiau kaip 250 darbuotojų ir kurios finansiniai duomenys atitinka bent vieną iš šių sąlygų: 1) įmonės metinės pajamos neviršija 40 mln. eurų; 2) įmonės balanse nurodyto turto vertė neviršija 27 mln. eurų.

²⁶ *Deutsche Bank. Business demographics and dynamics in Europe. Trends in the Composition of the Economy Landscape*. April 14, 2014 [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-25]. Prieiga per internetą: <https://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-ROD/PROD0000000000333112/Business_demographics_and_dynamics_in_Europe%3A_Tren.PDF>.

²⁷ Europos Komisijos 2008 m. birželio 25 d. iniciatyva „Europos smulkiojo verslo aktas“ [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-25]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/sba_en.htm>.

yra siekis palengvinti sąlygas smulkiam verslui gauti finansavimą ir gerinti verslo teisinę aplinką²⁸; užtikrinti, kad viešojo administravimo institucijos savo veikloje atsižvelgtų į smulkiojo verslo poreikius; užtikrinti, kad sąžiningiems verslininkams, kurie bankrutavo, būtų suteikta antra galimybė, ir pan. Europos Komisija taip pat 2013 m. sausio 9 d. paskelbė komunikatą „Veiksmų planas „Verslumas 2020“²⁹, kuriuo siekiama atkurti Europos Sąjungoje verslumo dvasią. Šiame dokumente buvo pažymėta, kad verslumo lygis Europos Sąjungoje kur kas mažesnis nei JAV ar Kinijoje. Antai Europos Sąjungoje savarankišką, o ne samdomą darbą renkasi 37 procentai europiečių, o JAV – 51 procentas, o Kinijoje – 56 procentai. Veiksmų plane keliamas uždavinys didinti verslininkų skaičių Europos Sąjungoje, diferencijuoti įmonių veiklos teisinį reglamentavimą atsižvelgiant į jų dydį. Jame siūloma principą „visų pirma galvokime apie mažuosius“ (t. y. prioritetas dėmesys smulkioms įmonėms) paversti Europos Sąjungos ir kiekvienos jos valstybės narės politikos pagrindu.

Lietuvos Respublikos ūkio ministerija, įgyvendindama minėtą Europos Komisijos komunikatą, 2014 m. lapkričio 26 d. įsakymu Nr. 4-850 patvirtino „Lietuvos verslumo veiksmų 2014–2020 metų planą“³⁰. Plane numatyta pasiekti, kad 2020 m. Lietuvoje veikiančių labai mažų, mažų ir vidutinių įmonių skaičius ir fizinių asmenų, besiverčiančių individualia ūkine komercine veikla, skaičius tūkstančiui gyventojų pasiektų 80, o savarankiškai dirbančių asmenų skaičius tūkstančiui gyventojų būtų 140.

Taigi visuotinai pripažįstama, kad individualus verslas yra reikšmingas tiek ekonominiu, tiek socialiu požiūriu. Tačiau maža pripažinti individualaus verslo svarbą. Kur kas sudėtingiau sudaryti tokias individualaus verslo veiklos sąlygas, kurios leistų jam realiai užimti tą vietą ekonomikoje, kurios yra siekiama. Neabejotinai viena iš individualaus verslo sėkmingos veiklos prielaidų yra jo efektyvus teisinis reglamentavimas.

2. Individualaus verslo teisinio reglamentavimo raida Lietuvoje nuo 1990 m.

Kaip jau minėta šiame straipsnyje, prielaidų individualiam verslui plėtotis Lietuvoje atsirado dar iki Nepriklausomybės paskelbimo, kai 1987 m. gegužės 1 d. įsigaliojo TSRS įstatymas „Dėl individualios darbinės veiklos“. Tačiau šis teisės aktas turėjo esminių trūkumų. Pirma, verstis individualia darbine veikla galėjo pensininkai, studentai, namų šeimininkės, neįgalūs asmenys, t. y. nedarbingi asmenys. O darbingi asmenys individualia darbine veikla galėjo verstis tik laisvu nuo pagrindinio darbo laiku. Ši nuostata laikytina pagrindiniu teisinio reglamentavimo trūkumu, nes draudė darbingiems asmenims verstis vien verslu. Taigi šis įstatymas praktiškai užkirto kelią formuotis verslininkų socialiniam sluoksniui. Antra, jis draudė individualia darbine veikla besiverčiantiems asmenims samdytis kitų darbuotojų. Trečia, įstatyme buvo numatytos veiklos sritys, kuriomis verstis buvo draudžiama, pavyzdžiui, buvo draudžiama gaminti gaminius iš brangiųjų metalų, gaminius iš brangiakailių žvėrelių kailių, kopijavimo ir dauginimo aparatus, antspaudus, užsiimti atrakcionų veikla, teikti medicinos paslaugas ir kita. Plėtoti individualų verslą žemės ūkio srityje Lietuvoje buvo didesnių galimybių, nes, kaip minėta, dar 1989 m. liepos 4 d. buvo priimtas įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos valstiečio ūkio“, kuris įteisino tiek privačią nuosavybę į žemę, tiek teisę samdyti darbuotojus darbui valstiečių ūkyje. Pagal šį įstatymą fiziniai asmenys galėjo registruoti valstiečių ūkius tuometiniuose vykdomuosiuose komitetuose. Valstiečių ūkis (kuris neturėjo juridinio asmens teisinio statuso) buvo laikomas

²⁸ Pvz., Europos Komisijos pranešime nurodoma, kad viena iš teisinio reglamentavimo problemų yra ta, jog nėra atsižvelgiama į įmonės dydį. Antai ir smulkioms įmonėms yra privaloma 41 000 administracinių reikalavimų, kurie šiaip jau turėtų būti taikomi tik didelėms įmonėms.

²⁹ Europos Komisija. 2013 m. sausio 9 d. komunikatas „Veiksmų planas „Verslumas 2020“ [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-25]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/>>.

³⁰ *Teisės aktų registras*, 2014-11-26, nr. 17989.

įsteigtu nuo valstybinio žemės nuosavybės akto išdavimo dienos. Nors šis įstatymas ir įteisino privačią nuosavybę į ūkininkauti skirtą žemę, tačiau jame numatyta ir ribojimų, kurie ūkininkauti trukdė. Antai pagal Įstatymo 5 straipsnio 3 dalį ūkininkams draudžiama pirkti, parduoti, išnuomoti ar įkeisti žemę, nepaisant to, kad ji buvo jų privati nuosavybė. Todėl 1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę buvo būtina priimti naujus teisės aktus, kurie būtų sudarę teisinį pagrindą tikrajam individualiam verslui atsirasti ir vystytis. Vienas iš pirmųjų teisės aktų ekonomikos srityje buvo 1990 m. gegužės 8 d. priimtas Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas³¹. Šiame įstatyme numatyti subjektai, turintys teisę verstis nuolatine ūkine komercine veikla. Vienas iš tokių subjektų Įstatymo 7 straipsnyje numatyta individuali (personalinė) įmonė. Straipsnyje nustatyta, kad individuali įmonė neturi juridinio asmens teisinio statuso, todėl jos turtas nėra atskirtas nuo jos savininko – fizinio asmens turto, o jos savininkas atsako visu savo turtu pagal individualios įmonės prievoles. Antra vertus, Įstatyme numatyta, kad individuali įmonė privalo turėti firmos vardą, kuriame turi būti nurodytas fizinis asmuo – jos savininkas. Individuali įmonė buvo laikoma įsteigta nuo jos įregistravimo įmonių rejestre dienos (įregistravimo mokestis buvo 100 rublių).

Nors vėliau buvo priimti atskiras įmonių rūšis – akcines bendroves, ūkines bendrijas, kooperatyvus ir kt. reglamentuojantys įstatymai, specialus individualių įmonių veiklą reglamentuojantis įstatymas nebuvo priimtas. Tokio specialaus įstatymo poreikio ir nebuvo, nes individuali įmonė neturėjo juridinio asmens teisinio statuso. Todėl individualių įmonių veiklos teisinis reglamentavimas toliau buvo vykdomas pagal Vyriausybės nutarimus ir kitų valstybės institucijų teisės aktus. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1993 m. lapkričio 16 d. nutarimu Nr. 851 numatė galimybę individualioms įmonėms įsigyti patentus³². Įsigijusi patentą individuali įmonė (o tiksliau – jos savininkas – fizinis asmuo) nebeprivalėjo mokėti fizinių asmenų pajamų mokesčio – jį pakeisdavo vienkartinis patento mokestis (nuo 70 iki 3 000 litų per metus).

Be individualios įmonės, Įmonių įstatymo 1 straipsnyje numatyta dar viena individualaus verslo teisinė forma – fizinio asmens individuali ūkinė komercinė veikla nusteigiant individualios įmonės. Tačiau tokiai individualaus verslo formai Įmonių įstatymas nebuvo taikomas, o jos teisinis pagrindas buvo 1990 m. spalio 5 d. priimtas Lietuvos Respublikos fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinasis įstatymas³³. Šiame įstatyme savo ruožtu numatyta, kad fiziniai asmenys individualia ūkine komercine veikla nusteigdami individualios įmonės gali verstis įsiregistravę Valstybinėje mokesčių inspekcijoje. Tokių fizinių asmenų pajamos iš ūkinės komercinės veiklos buvo apmokestinamos 30 procentų pajamų mokesčiu. 1995 m. gegužės 16 d. įstatymu buvo pakeistas Lietuvos Respublikos fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinojo įstatymo 33 straipsnis³⁴. Šis pakeitimas numatė dar vieną individualaus verslo formą nusteigiant individualios įmonės – ūkinę komercinę veiklą pagal patentą, t. y. patentą dabar galėjo įsigyti ne tik individuali įmonė, bet ir fizinis asmuo. Tokiu atveju fiziniai asmenys, kurie verčiasi ūkine komercine veikla pagal patentą, taip pat nebemokėjo fizinių asmenų pajamų mokesčio. Šiuos pakeitimus detalizavo Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. spalio 30 nutarimas Nr. 1398 „Dėl patentų išdavimo tvarkos“³⁵, kuriuo buvo nustatytos ūkinės komercinės veiklos rūšys, kuriomis fiziniai asmenys gali verstis tik įsigiję patentą, bei metinis mokesčio už patentą dydis (jis buvo nuo 50 iki 15 000 litų per metus). Taigi nuo 1995 m. Lietuvoje buvo keturios individualaus verslo formos: 1) individuali įmonė, neturinti juridinio asmens teisinio statuso, veikianti pagal Įmonių įstatymą ir Civilinį kodeksą; 2) valstiečių ūkis, neturintis juridinio asmens teisinio statuso, veikiantis remiantis

³¹ *Valstybės žinios*, 1990, nr. 14-395.

³² *Valstybės žinios*, 1993, nr. 62-1183.

³³ *Valstybės žinios*, 1990, nr. 31-742.

³⁴ *Valstybės žinios*, 1995, nr. 44-1077.

³⁵ *Valstybės žinios*, 1995, nr. 91-2043.

1989 m. liepos 4 d. įstatymu „Dėl Lietuvos Respublikos valstiečio ūkio“; 3) fizinio asmens individuali ūkinė komercinė veikla, kuria verstis nereikalingas patentas; 4) fizinio asmens individuali ūkinė komercinė veikla, vykdoma pagal privalomą patentą.

1999 m. gegužės 4 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos ūkininko ūkio įstatymas³⁶, pakeitęs 1989 m. liepos 4 d. įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos valstiečio ūkio“. Pagal Ūkininko ūkio įstatymo 3 ir 6 straipsnius, ūkininkas yra fizinis asmuo, įregistravęs savo ūkį savivaldybėje Ūkininkų ūkių registre. Ūkininko ūkis taip pat neturi juridinio asmens teisinio statuso. 2016 m. pradžioje Lietuvoje buvo įregistruota 124 891 ūkininkas ir ūkininkų partneriai.

2001 m. liepos 1 d. įsigaliojo naujas Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Civiliniame kodekse numatyta, kad visos įmonės, taigi ir individualios įmonės, turi juridinio asmens teisinį statusą. Pagal Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo³⁷ 13 straipsnio 2 dalį individualios įmonės, kurios buvo įsteigtos ir įregistruotos iki 2001 m. liepos 1 d., tapo neribotos atsakomybės juridiniais asmenimis be atskiro perregistravimo. Taigi nuo 2001 m. liepos 1 d. individualus verslas Lietuvoje gali būti vystomas dvejopai – inkorporuota forma, t. y. steigiant juridinį asmenį – individualią įmonę, ir neinkorporuota forma, t. y. nesteigiant individualios įmonės. Inkorporuotą individualaus verslo formą, be Civilinio kodekso, reglamentuoja 2003 m. lapkričio 6 d. Lietuvos Respublikos individualių įmonių įstatymas³⁸.

Po naujojo Civilinio kodekso įsigaliojimo keitėsi ir neinkorporuotų individualaus verslo formų teisinis reglamentavimas. 2002 m. liepos 2 d. buvo priimtas naujas Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas³⁹. Jame numatyta dvi neinkorporuoto individualaus verslo įteisinimo galimybės. Pirmą, šio įstatymo 35 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad nuolatinis Lietuvos gyventojas, pradėjęs vykdyti kokios nors rūšies individualią veiklą, privalo apie tai informuoti mokesčio administratorių centrinio mokesčio administratoriaus nustatyta tvarka. Ši tvarka buvo nustatyta 2002 m. gruodžio 24 d. Valstybinės mokesčių inspekcijos viršininko įsakymu nr. 373⁴⁰. Šiems fiziniams asmenims mokesčių administratorius išduoda individualios veiklos pažymą ir jie registruojami Mokesčių mokėtojų registre. Tačiau ši tvarka netaikoma tiems fiziniams asmenims, kurie individualią veiklą vykdo pagal verslo liudijimus. Antra, aptariamą įstatymo 10 ir 26 straipsniuose numatyta, kad Vyriausybė turi teisę nustatyti veiklos rūšis, kuriomis galima verstis įsigijus verslo liudijimą. Verslo liudijimų išdavimo tvarką, taip pat veiklos rūšis, kuriomis galima verstis gavus verslo liudijimą, reglamentuoja Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. lapkričio 19 d. nutarimas nr. 1797⁴¹. Taigi dabar Lietuvoje yra keturios individualaus verslo teisinės formos: 1) individuali įmonė, turinti juridinio asmens teisinį statusą ir veikianti Individualių įmonių įstatymo bei Civilinio kodekso pagrindu; 2) valstiečių ūkis, neturintis juridinio asmens teisinio statuso, veikiantis Ūkininko ūkio įstatymo pagrindu; 3) fizinio asmens individuali ūkinė komercinė veikla pagal individualios veiklos pažymą; 4) fizinio asmens individuali ūkinė komercinė veikla, vykdoma pagal verslo liudijimą.

Teisinių formų gausa gali būti vertinama tiek teigiamai, tiek neigiamai. Teigiamas aspektas yra pasirinkimo galimybė, t. y. žmogus, norintis imtis individualaus verslo, gali rinktis iš kelių formų ir pasirinkti jam tinkamiausią. Antra vertus, tam tikrais atvejais pasirinkimo nėra. Pavyzdžiui, asmuo, norintis ūkininkauti, to negali daryti pagal individualios veiklos pažymą ar verslo liudijimą, o privalo steigti ūkininko ūkį. Verstis medicinos praktika pagal Lietuvos Respublikos 1996 m. rugsėjo 25 d.

³⁶ *Valstybės žinios*, 1999, nr.43-1358.

³⁷ *Valstybės žinios*, 2000, nr. 74-2262.

³⁸ *Valstybės žinios*, 2003, nr. 112-4991.

³⁹ *Valstybės žinios*, 2002, nr. 73-3085.

⁴⁰ *Valstybės žinios*, 2003, nr. 1-31.

⁴¹ *Valstybės žinios*, 2002, nr. 112-4992. Dabartiniu metu yra numatytos 88 veiklos rūšys, kuriomis galima verstis gavus verslo liudijimą.

medicinos praktikos įstatymo⁴² 4 straipsnio 2 dalį galima tik sveikatos priežiūros įstaigoje. O pagal Lietuvos Respublikos 1996 m. birželio 6 d. sveikatos priežiūros įstaigų įstatymą⁴³ sveikatos priežiūros įstaiga gali būti tik juridinis asmuo. Taigi medicinos praktika negalima verstis nei pagal individualios veiklos pažymą, nei pagal verslo liudijimą.

Neigiamas individualaus verslo formų gausos aspektas yra tas, kad padidėja teisės aktų skaičius, nes kiekvienai formai taikomas atskiras skirtingas reglamentavimas. Pavyzdžiui, mokesčių teisės srityje kiekvienai formai taikomi skirtingi mokesčiai, reikalavimai, skirtingi reikalavimai taip pat taikomi verslo buhalterinei apskaitai ir auditui. Dėl šių priežasčių verta atlikti atskirą tyrimą, siekiant išsiaiškinti, ar nevertėtų kai kurių individualaus verslo formų apskritai atsisakyti ar bent jau unifikuoti jų teisinį reglamentavimą.

Valstybinės mokesčių inspekcijos duomenimis, 2016 m. pradžioje Lietuvoje iš viso individualią ūkinę komercinę veiklą vykdė 239 738 fiziniai asmenys. Iš jų 82 231 veikė gavę individualios veiklos pažymą; 34 205 – pagal verslo liudijimą; 126 183 ūkininkai ir jų partneriai; 2 969 advokatai ir jų padėjėjai; 379 notarai ir antstoliai⁴⁴. Statistikos departamento duomenimis, 2016 m. pradžioje Lietuvoje taip pat veikė 10 000 individualių įmonių⁴⁵. Taigi individualiu verslu 2016 m. pradžioje Lietuvoje vertėsi tik apie 8,3 procento visų Lietuvos gyventojų. Nedidelis Lietuvos visuomenės verslumas skatina ieškoti šio reiškinių priežasčių. Jų, be abejo, yra daug ir įvairių – tiek ekonominių, tiek socialinių, tiek psichologinių, tiek kitokių. Pavyzdžiui, 2010 m. atlikta smulkaus ir vidutinio verslo įmonių vadovų apklausa parodė, kad reikšmingiausia parama smulkiam ir vidutiniam verslui vadovai mano esant mokesčių lengvatas mažoms ir vidutinėms įmonėms (47,6 proc. apklaustų verslininkų) ir mokesčių administravimo supaprastinimą (17,7 proc. apklaustų verslininkų)⁴⁶.

Mūsų atliekamas tyrimas orientuojasi į teisinio reglamentavimo padarinius individualaus verslo plėtrai, t. y. kaip individualaus verslo teisinis reglamentavimas gali skatinti arba, atvirkščiai, – stabdyti žmogaus norą imtis individualaus verslo. Pirmiausia tyrimo metu buvo išanalizuota šešių valstybių (JAV, Jungtinės Karalystės, Olandijos, Prancūzijos, Švedijos ir Vokietijos) patirtis reglamentuojant individualių įmonių veiklą, siekiant nustatyti Lietuvos ir minėtų valstybių teisinio reglamentavimo skirtumus ir panašumus. Pagrindinis skirtumas, nustatytas tyrimo metu, yra tas, kad nė vienoje iš minėtų valstybių individuali įmonė nėra laikoma juridiniu asmeniu. Visų analizuotų valstybių teisė numato, kad individuali įmonė nėra inkorporuota verslo forma. Todėl individualios įmonės teisinis subjektiškumas prilygsta jos savininko – fizinio asmens teisiniui subjektiškumui. Turtas, kurį fizinis asmuo – individualios įmonės savininkas naudoja verslui, nėra atskirtas nuo fizinio asmens turto, t. y. pati individuali įmonė, kaip turtinis kompleksas, laikomas fizinio asmens turto sudedamąja dalimi. Todėl ir atsakomybės subjektu pagal individualios įmonės prievoles yra laikomas individualios įmonės savininkas – fizinis asmuo. Individualios įmonės bankrotas kartu reiškia ir jos savininko – fizinio asmens bankrotą ir, atvirkščiai.

Analizuotų užsienio valstybių teisės doktrinoje nurodomi pagrindiniai argumentai, kodėl individuali įmonė neturi juridinio asmens teisinio statuso. Pirma, toks teisinis reglamentavimas leidžia fiziniam asmeniui daug paprasčiau, pigiau ir greičiau pradėti verslą, nes nereikia rengti įstatų, registruoti įmonės kaip atskiro teisės subjekto. Individualios įmonės pradeda veikti jos savininkui įsiregistravus

⁴² *Valstybės žinios*, 1996, nr. 102-2313.

⁴³ *Valstybės žinios*, 1996, nr. 66-1572.

⁴⁴ Fizinį asmenų-mokesčių mokėtojų, vykdančių veiklą, skaičius [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-25]. Prieiga per internetą: <<https://www.wmi.lt/cms/gyventojai>>.

⁴⁵ Statistinių rodiklių analizė [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-24]. Prieiga per internetą: <<http://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analiz?portletFormName=visualization>>.

⁴⁶ BARTKUS, E. V. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros prognozės Lietuvoje ekonominės krizės pradžioje. *Ekonomika ir vadyba*, 2010, t. 15, p. 393 (390–395).

mokesčių administravimo institucijoje (Jungtinė Karalystė), prekybos registre (Vokietija, Olandija, Prancūzija), įmonių registre (Singapūras). Antra, nėra taikomos darbo ir įmonių teisės normos, reglamentuojančios darbuotojų dalyvavimą valdant įmonę. Trečia, nėra reikalaujama turėti valdymo organų struktūrą, kuri privaloma juridiniams asmenims. Ketvirta, netaikomi korporatyviniai mokesčiai, pavyzdžiui, pelno mokestis. Penkta, nėra taikomi juridiniams asmenims privalomi apskaitos ir audito reikalavimai. Šešta, paprasta perleidimo kitam asmeniui tvarka, t. y. individuali įmonė kitam asmeniui parduodama kaip savininko – fizinio asmens turtas. Septinta, netaikomi kapitalo minimumo reikalavimai⁴⁷.

Lietuvoje individualios įmonės tapimas juridiniu asmeniu gali būti laikoma viena iš priežasčių, kodėl mažėja jų skaičius. Juridinio asmens teisinio statuso suteikimas individualiai įmonei vertintinas neigiamai dėl kelių priežasčių. Pirma, tapo sudėtingesnė jų steigimo tvarka, nes reikia parengti įmonės nuostatus ir atlikti kitus veiksmus, būtinus steigiant juridinius asmenis (Individualių įmonių įstatymo 4 str.). Tai atitinkamai padidino ir individualių įmonių steigimo išlaidas ir pailgino jų steigimo laiką. Antra, tapo sudėtingesnė ir jų likvidavimo tvarka. Trečia, mokesčių mokėtojas yra ne tik individualios įmonės savininkas, bet ir pati individuali įmonė, nes jai taikomi korporatyviniai mokesčiai, pavyzdžiui, pelno mokestis, nekilnojamojo turto mokestis. Todėl svarstyтина, ar nevertėtų grįžti iki 2001 m. liepos 1 d. buvusio teisinio reglamentavimo, kai individualios įmonės neturėjo juridinio asmens teisinio statuso. Šis klausimas svarstytinas dar ir todėl, kad dauguma individualių įmonių Lietuvoje pagal darbuotojų skaičių yra labai mažos įmonės. Antai individualios įmonės, kuriose darbuotojų skaičius yra nuo 0 iki 4 darbuotojų, sudaro net 75,7 procento⁴⁸. Taigi dauguma individualių įmonių yra įmonės, kuriose dirba tik pats jos savininkas ar jo šeimos nariai. Tokiais atvejais tikrai nėra prasmės steigti juridinį asmenį – individualią įmonę, nes ta pačia ūkine komercine veikla būtų galima verstis gavus individualios veiklos pažymą ar verslo liudijimą. Antra vertus, ūkininko ūkis, kurio valdomo turto vertė gali sudaryti ir keliolika ar keliasdešimt milijonų eurų⁴⁹, neturi juridinio asmens teisinio statuso. Todėl individualios įmonės tapimą juridiniu asmeniu reikėtų iš naujo įvertinti kompleksiskai, t. y. kokie teigiami ir neigiami šio proceso padariniai yra mokesčių, socialinės apsaugos, darbo, ekonominiu ir kitais aspektais.

Išvados

Apibendrinus pradinio tyrimo metu gautus rezultatus galima padaryti tokias išvadas:

1. Lietuvos visuomenės verslumo rodikliai rodo, kad Lietuva pagal individualaus verslo reikšmę ekonomikoje atsilieka nuo daugumos labiausiai išsivysčiusių užsienio valstybių. Viena iš tokio atsilikimo priežasčių – nepakankamai efektyvus individualaus verslo teisinis reglamentavimas.
2. Individualus verslas dabar Lietuvoje gali būti plėtojamas viena iš keturių formų. Formų gausa turi tiek teigiamų, tiek neigiamų padarinių, todėl svarstyтина, ar nevertėtų jas unifikuoti arba kai kurių net apskritai atsakyti.

Juridinio asmens teisinio statuso suteikimas individualiai įmonei turėjo neigiamų padarinių ir gali būti laikoma viena iš šių įmonių skaičiaus mažėjimo priežasčių. Todėl tikslinga atlikti kompleksinį tyrimą, siekiant išsiaiškinti, ar nevertėtų grįžti prie ankstesnio teisinio reglamentavimo, kai individualios įmonės neturėjo juridinio asmens teisinio statuso.

⁴⁷ MUNKERT, M. J., et al. *Founding a Company* <...>, p. 68, 73, 160, 242.

⁴⁸ Statistinių rodiklių analizė [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-24]. Prieiga per internetą: <<https://www.osp.stat.gov.lt/statistini-rodikliu-analize?portletFormName=visualization.xls>>.

⁴⁹ Pavyzdžiui, Ūkininkų registro duomenys rodo, kad Lietuvoje yra 416 ūkininkų ūkių, kurių naudojamas žemės plotas nuo 100 iki 500 ha. *Ūkininkų registras* [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-31]. Prieiga per internetą: <<https://www.vic.lt/?mid=213>>.

LITERATŪRA

Nacionaliniai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 74-2262.
2. Lietuvos Respublikos 1989 m. liepos 4 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos valstiečio ūkio“. *Valstybės žinios*, 1989, nr. 20-242.
3. Lietuvos Respublikos 1990 m. gegužės 8 d. įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*, 1990, nr. 14-395.
4. Lietuvos Respublikos 1990 m. spalio 5 d. fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinasis įstatymas. *Valstybės žinios*, 1990, nr. 31-742.
5. Lietuvos Respublikos 1996 birželio 6 d. sveikatos priežiūros įstaigų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, nr. 66-1572.
6. Lietuvos Respublikos 1996 m. rugsėjo 25 d. medicinos praktikos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, nr. 102-2313.
7. Lietuvos Respublikos 1999 m. gegužės 4 d. ūkininko ūkio įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, nr. 43-1358.
8. Lietuvos Respublikos 2002 m. liepos 2 d. gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 73-3085.
9. Lietuvos Respublikos 2003 m. lapkričio 6 d. individualių įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, nr. 112-4991.
10. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. lapkričio 16 d. nutarimas Nr. 851 „Dėl patentų išdavimo tvarkos“. *Valstybės žinios*, 1993, nr. 62-1183.
11. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. spalio 30 nutarimas Nr. 1398 „Dėl patentų išdavimo tvarkos“. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 91-2043.
12. Respublikos Vyriausybės 2002 m. lapkričio 19 d. nutarimas Nr. 1797 „Dėl verslo liudijimų išdavimo gyventojams taisyklių ir veiklų, kuriomis gali būti verčiamasi turint verslo liudijimą, rūšių sąrašo“. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 112-4992.
13. Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos viršininko 2002 m. gruodžio 24 d. įsakymas Nr. 373 „Dėl nuolatinio Lietuvos gyventojų individualios veiklos vykdymo ir nenuolatinio Lietuvos gyventojų nuolatinės bazės įregistravimo Lietuvoje pažymų išdavimo taisyklių“. *Valstybės žinios*, 2003, nr. 1-31.
14. Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2014 m. lapkričio 26 d. įsakymas Nr. 4-850 „Dėl Lietuvos verslumo veiksmų 2014–2020 metais plano patvirtinimo“. *Teisės aktų registras*, 2014-11-26, nr. 17989.

Teisės aktai, galioję Lietuvoje iki 1990 m. kovo 11 d.

15. TSRS 1986 m. lapkričio 19 d. įstatymas „Dėl individualios darbinės veiklos“. *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1986, nr. 47-964.
16. Lietuvos TSR Ministrų tarybos 1976 m. birželio 7 d. nutarimas Nr. 190 „Dėl piliečių namudinių bei amatininkiškių verslų nuostatų“. *Valstybės žinios*, 1976, nr. 18-158.

Europos Sąjungos dokumentai

17. Europos Komisijos 2008 m. birželio 25 d. iniciatyva „Europos smulkiojo verslo aktas“ [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-25]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/sba_en.htm>.
18. Europos Komisija. 2013 m. sausio 9 d. komunikatas „Veiksmų planas „Verslumas 2020“ [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-25]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/>>.

Specialioji literatūra

19. АНДРЮХИН, Е. А. Предпринимательская деятельность советских граждан в 60–80-х гг. XX в. *Известия Алтайского государственного университета*, 2010, выпуск 4-1.
20. BARTKUS, E. V. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros prognozės Lietuvoje ekonominės krizės pradžioje. *Ekonomika ir vadyba*, 2010, t. 15.
21. BEINORATĖ, Š.; DREJERIS, R. Gyventojų verslumo matavimo modelis. *Verslas: Teorija ir praktika*, 2014, t. 15(3).
22. CASSON, M.; GODLEY, A. Entrepreneurship and Historical Explanation. *Entrepreneurship in Theory and History*. Edited by CASIS, Y.; PEPELASSIS MINOGLU, I. London: Palgrave Macmillan, 2005.

23. ГОЛАНД, Ю. М. Дискусии об экономической политике в годы денежной реформы 1921–1924 г. Москва: Экономика, 2006.
24. HÉBERT, R. F.; LINK, A. N. *A History of Entrepreneurship*. London: Routledge, 2012.
25. JANUŠKA, V. Individualios įmonės statusas Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje. *Vadyba*, 2009, nr. 3(16).
26. LANDES, D. S., et al. *The Invention of Enterprise: Entrepreneurship from Ancient Mesopotamia to Modern Times*. Princeton: Princeton University Press, 2012.
27. LARDY, W. R. *Markets Over Mao: The Rise of Private Business in China*. Washington: Peterson Institute for International Economics, 2014.
28. MILLER, R. L.; JENTZ, G. A. *Business Law Today*, 8th ed. Mason, Ohio: Thompson, 2008.
29. MUNKERT, M. J., et al. *Founding a Company. Handbook of Legal Forms in Europe*. Berlin: Springer, 2010.
30. PAKALNIŠKIS, V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis. Antroji laida*. Vilnius: MRU leidybos centras, 2008.
31. PERKUMIENĖ, D.; ČIULEVIČIENĖ, V.; MERKIENĖ, R. Economic Approach to Individual Enterprise. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2007, nr. 1(8).
32. PERKUMIENĖ, D.; ČIULEVIČIENĖ, V. Legal and Economic Reglamentation Aspects of Individual Enterprise Functioning. *Ekonomika*, 2008, nr. 81.
33. PERKUMIENĖ, D.; ČIULEVIČIENĖ, V.; ZHANG W. Comparative Analysis of Legal and Economic Aspects of Individual Enterprises' Activity Regulation in Lithuania and China. *LŽŪU Mokslo darbai*, 2010, nr. 89(42).
34. ПОЛЯК, Г., et al. *История мировой экономики*. Москва: ЮНИТИ, 2002.
35. SOLNYŠKINIENĖ, J. Verslumo raiškos teorinės interpretacijos ir praktinės neveroslumo pasekmės: Lietuvos patirtis. *Ekonomika ir vadyba*, 2008, t. 13.
36. The Works of Henry Fielding. Vol. I. London: Read Books, Ltd, 2013.
37. Vileita, A., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis*. Vilnius: Justitia, 2009.
38. TRANAVIČIŪTĖ, B. Sovietinės visuomenės verslumo formos ir priežastys XX a. pabaigoje Kauno mieste. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2012, t. 14.

Kita medžiaga

39. Lietuvos Respublikos statistikos departamentas. Šalies ūkio konkurencingumo rodikliai (2015) [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-24]. Prieiga per internetą: <<https://www.osp.stat.gov.lt/documents/10180/259432/kokurencingumas.xls>>.
40. Statistinių rodiklių analizė [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-24]. Prieiga per internetą: <<https://www.osp.stat.gov.lt/statistini-rodikliu-analize?portletFormName=visualization.xls>>.
41. Eurostat Business Demography by Legal Form [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-24]. Prieiga per internetą: <<https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm>>.
42. Deutsche Bank. Business demographics and dynamics in Europe. Trends in the Ccomposition of the Economy Landscape. April 14, 2014 [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-25]. Prieiga per internetą: <https://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD0000000000333112/Business_demographics_and_dynamics_in_Europe%3A_Tren.PDF>.
43. Employment. Self-employemnt rate. OECD Data [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-24]. Prieiga per internetą: <<https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm>>.
44. Fizinių asmenų mokesčių mokėtojų, vykdančių veiklą, skaičius [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-25]. Prieiga per internetą: <<https://www.wmi.lt/cms/gyventojai>>.
45. Ūkininkų registras [interaktyvus. Žiūrėta 2016-05-31]. Prieiga per internetą: <<https://www.vic.lt/?mid=213>>.

LEGAL REGULATION OF SOLE PROPRIETORSHIP IN LITHUANIA: PAST, PRESENT, PERSPECTIVES

Valentinas Mikelėnas

S u m m a r y

Article is prepared during the performance of the scientific research “The convergence and divergence of legal forms of business: does Lithuanian legal regulation is attractive in international context?”, which is financed by the Research Council of Lithuania. The article deals with the evolution of legal regulation of individual business in Lithuania and with the present legal forms of business – individual entrepreneurship and individual enterprise. The legal regulation of individual entrepreneurship is analysed from the historical, statistical and comparative point of view. The conclusion is made that the number of individual enterprises and peoples, involved in individual entrepreneurship reflects entrepreneurship of all society. According to the official statistics the number of self-employed workers in Lithuania is about 13 percent of the total number of working-age population. The European Union average is 16.5 percent. According to this indicator, Lithuania is ahead of Finland (13.5 percent.), United Kingdom (14.5 percent.), Belgium (15.1 percent.), Slovakia (15.6 percent.), Netherlands (15.9 percent), Slovenia (16.9 percent.), Ireland (17.1 percent.), Czech Republic (17.9 percent.), Spain (17.9 percent.), Poland (21.8 percent.) Portugal (22.1 percent.), Italy (25.1 percent.), Greece (36.9 percent.).

At present, there are four forms of individual business in Lithuania: 1) the individual enterprise having the status of legal person and functioning according to the Law on individual companies and the Civil Code; 2) agriculture farm (farmer), which does not have the status of legal person, acting on the basis of the Law on farmer’s farm; 3) a natural person engaged in individual business activities on the basis of individual activity certificate; 4) a natural person engaged in individual business activities on the basis business certificate.

The change of legal status of individual enterprise and their becoming a legal person can be considered to be one of the reasons behind the decline in their numbers in Lithuania. A legal person status granted to an individual enterprise is to be regarded negatively for several reasons. First, it has become more complex to start business, because of the need to prepare the articles of association, and take other actions necessary for the establishment of legal persons (Art. 4 of the Law on individual enterprises). It also increases the costs and length of the establishment of business. Secondly, it has become more complex the liquidation procedure of individual enterprise. Third, the taxpayer is not only the natural person – the owner of the individual enterprise, but also the individual enterprise, as legal person, which is subject of corporate taxes, such as profit tax, real estate tax, etc.

Įteikta 2016 m. birželio 3 d.

Priimta publikuoti 2016 m. spalio 27 d.